

De egy hétnél tovább nem bírja a vesztéglést. Alkotni sem tud, a kétségbeesés határpontig fokozódik, öngyilkosságra gondol: „*Nem akarok magyar író lenni! ! Féreg akarok lenni, kő és por.*”

A vádakra, melyekre csak regénnyel válaszolhatott volna, a napló hol megrendítő, hol diplomatikus sirámai nem adhattak föloldást, a szókratészi sztoicizmushoz, mikor a lét — nemlét választója elé került, nem volt ereje: ennél elemibb kötés kapcsolta az élethez. Alkata feleselt, ellenszegült a nirvána vonzásának. Ebben sem volt következetes. Szerencsére. S így bevárhatta a *Tücsökzene*, majd a *Huszonhatodik év* megalkotására képesítő alkalmakat. Amikor a heveny gyötrelem a maga erkölcsi-politikai öntudatánál, önismerténél igazabb ihlet típusokba lényegülten hathatta át gyönyörű remegéssel az emlékezés, a magány és a vesztéségtudat megnyilatkozásait. Így lett a naplókban föloldhatatlan görcs későbbi erőfeszítések termékeny gyökerévé; a természet diszharmóniája: az esztétáfüggetlenség illúziójának és az alkat mohóságának ellentmondása sugárzóvá tisztuló fájdalmak erőforrásává.

S a naplók és levelek e folyamat megértésének érdekesítő dokumentumaivá.

SZERKESZTŐI KOMMENTÁR

Dér Zoltán Szabó Lőrinc valóban gazdag és tartalmas, több szempontból megkerülhetetlen, az életmű bizonyos vonatkozásaira is fényt derítő könyvét, a *Napló, levelek, cikkek* (1974) című vaskos gyűjteményt ismertetve, és saját (nem mindig meggyőző) érveivel interpretálva annak egyes utalásait s vonatkozásait, egy alapvető irodalomtudományi kérdést vet fel (Szabó Lőrinc könyvét teljes egészében ennek a kérdésnek a visszfényében látja), mégpedig az „élet és a mű”, az életrajz és az irodalom összefüggésének, egymásra utaltságának kérdését; a kérdést ő maga pozitívan válaszolja meg, miközben a hazai irodalomtudományi gondolkodás és irodalomtörténeti kutatás műközpontú jellegét és elvét, minthogy életrajzi kutatásokat nem végez, „szűkösnék” ítéli meg. Dér Zoltán kettős vonatkozású kérdést tesz fel; az élet és mű kap-

csolatának „titkáról” beszél és annak ellenére, hogy a költő életének eseményeit, a költő élményvilágát nem tartja a mű kulcsának, a kettő között oly szoros kapcsolatot tételez fel, mely — arányai folytán — a művet megközelíthetetlennek veszi az életrajzi vonatkozások ismerete nélkül, holott az irodalomtudomány már régóta tisztázta, hogy „a műalkotás nem életrajzi dokumentum”. Dér Zoltán kérdésének másik vonatkozása az ún. műközpontú irodalomkutatás elvét érinti, és szoros összefüggésben az előbbivel vitára késztet.

Bizonyos, hogy Dér Zoltánnak érvei vannak, meggyőzőek is, amellet, hogy az életrajz, a konkrét emberi élmények ismerete nélkül a mű sem látható be teljes arányaiban, s abból a szempontból is, legalább tényszerűen pontos Dér Zoltán megállapítása, hogy nálunk alig van életrajzi kutatás. De ha a felvetett kérdést és a hozzá kapcsolódó vonatkozásokat valóságos elméleti szintre

emeljük, akkor bizonytalanná válnak Dér Zoltán nézetei, és így első pillantásra meggyőző érvei is vesztenek bizonyító erejükből. Mert a működőpontúság nem a kényelem vagy éppen a filozófiai kutatás nehézségeitől való idegenkedés következménye, tehát nem valamit helyettesítő módszer, hanem elméletileg megalapozott irodalomszemlélet, melynek egyik sarkalatos tételét, sőt egész hatáskörét is, Sinkó Ervin fogalmazta meg legszebb irodalomtörténeti tanulmányában, az emlékeztetéses Kazinczy-esszében. „Kazinczy esetében ugyanis az ember a maga sorsával, a szándékai, a program, összehasonlíthatatlanul érdekesebb, gazdagabb, izgatóbb, azt mondhatnám, poétikusabb, mint költészete.” (*Magyar irodalom*, 1963, 139. old.) Ha elfogadnánk és az irodalomtudományban elméletileg érvényesnek tekintenénk azt a közvetlen és szoros összefüggést, amit életrajz, életrajzi dokumentumok, önvallomások, naplók, levelek és műalkotás között Dér Zoltán feltételez, akkor teljesen értelmetlen volna az a kettősség, amire Sinkó Ervin úgy figyelmeztet, hogy Kazinczy sorsa (életrajza) poétikusabb, mint Kazinczy költészete, holott éppen ez a kettősség értelmezi és tudatosítja bennünk Kazinczy irodalomtörténeti jelentőségét, és ez határozza meg Kazinczy helyét is az irodalmi hagyomány valószínűségi értékrendjében. Rintka azonban az ilyen példa. Annál gyakoribbak a fordítottak. Kivételesen gazdag és költőileg meggyőző életműveket ismerünk, éppen az irodalmi hagyomány értékrendjének csúcsein, melyek azt bizonyítják, hogy a költészet poétikusságával szemben az élet, az életrajz szinte semmi poétikusát nem tartalmaz. Amiből — Dér Zoltánnak ezúttal kissé kiélezett logikájával — arra kellene következtetni, hogy problematikus az ilyen gyakori példák esetében a költészet poétikussága, mert az „életrajz”

tartalmatlansága” azt semmiképpen nem igazolhatja... És hány valóban poétikus életrajzt ismerünk, melyeknek nincsenek költőileg igazolt vers- vagy regény-dokumentumai... Az irodalomtörténet és a számunkra legmeggyőzőbb magyar irodalomtörténet megannyi példája bizonyítja, hogy az életrajz és a műalkotás, az élmény és a mű kapcsolatára éppenséggel nem a szoros összefüggés, a közvetlen átjárás, a megegyezés vagy azonosság a jellemző, hanem a distancia, az elmentmondás, az oppozíció. Hiszen az újabb művészetszichológiai kutatások is azt bizonyítják, hogy a művész élményvilágának rendszeréből az alkotás nem érthető meg maradéktalanul, sokkal inkább érthető a művészet törvényeinek távlatából; vagyis az alkotó kezét írás közben valóságos élménye nem irányítja kifejezeteiben a művészet, az esztétikum, vagy éppen a választott műfaj törvényeinél. S ezek a törvények könyörtelenek. Nélkülük műalkotás nem születethetik. Minek következtében, gyakran az alkotói szándék ellenére is, e törvények az élményt maguk alá rendelik, alakítják és változtatnak rajta. A művészetben tehát mindig a *műalkotásba foglalt élményről* van szó, és ez a legtöbbször csak érintkezik, de sohasem esik egybe a valóóságos élménnyel. Ugyanakkor azonban éppen ennek az átalakulásnak, változásnak köszönve ragadhatja meg a műalkotás azt az emberi valóságot, annak rejtett összefüggéseket mutató viszonyulatait, melyek valóságrendszerét feltételezik.

Régóta foglalkoztatja az irodalomtudományt ez a kérdés. A válaszok sokféle megoldást javasolnak. Említünk meg ezek közül csak egyet, a hozzánk legközelebb állót. Lukács György gondolatát értelmezve folyóiratunknak éppen ebben a számban fogalmazza meg Tamás Gáspár Miklós azt a gondolatot, hogy a műalkotás

kettős „félreértés” útján létezik: „Lukács abból az egyszerű megállapításból indul ki, hogy a mű egyszerűt mindig túlhaladja az alkotó intencióit, több van benne, mint a szerzőben, másrészt a befogadás sem adekvát, a mű számos lényegi eleme elsikkadhat benne; ez a két inkongruencia hozza létre a művet, s ez mégis valóságos, létező, a félreértéstől függetlenül.” (*A kimondás egyszerűsége...*) Ez a megfigyelés egyrészt azt bizonyítja, hogy az alkotó (annak élete, sorsa stb.) és a mű között nincs megfelelés, inkább eltérés és félreértés van, másrészt pedig azt, hogy a mű befogadása is bizonyos fokig „félreértés”, mert egyszerűen nem is vagyunk képesek a mű minden lényeges vonatkozásának befogadására és megértésére, hanem a műnek mindig olyan részeire figyelünk és olyan részei tudatosodnak bennünk, melyekre — beállítottágunk, kultúránk, szemléletünk alapján — fel vagyunk készülvék, s ez sem esik egybe mindig a mű vélt vagy valóságos lényegével. A mű titka tehát nem az életrajzzal való összefüggés felfejtése során fejthető miben, hanem a műben megformált élmény valamilyen formájú befogadása során. Nem a költő bevallott vagy éppenséggel az életrajzi kutatás során rekonstruált élményeit érjük tetten a műben, s a leggyakrabban nem is erre vagyunk kíváncsiak, hanem az alkotó intencióit túlhaladó élményt, a műalkotás valóságrendszerét. Ha ez nem így lenne, akkor a gyakran olyan alapos életrajzi kutatások után nem is volna szükségünk a művek olvasására; ha az életrajzi kutatásokból vagy éppenséggel a költő hátrahagyott önéletrajzi dokumentumaiból megismertük, mondjuk, a költő szerelmi életét, akkor vajon mi szükségünk volna még a költő szerelmi lírájának olvasására is?... Alighanem akkor járunk helyes úton, ha nem zárjuk el az életrajzi kutatás csapjait, hanem határokat sza-

bunk és kimondjuk, hogy az életrajz bármennyire is fontos része a költői (alakított) világképnek, mindenképpen külsődleges része. Tehát ha nem azt mondjuk, hogy „Egy perccig sem gondolhatjuk azonban, hogy ezek a magyarázatok csalhatatlan kulcsként kezelhetők”, ahogyan azt a maga szemléletét követve Dér Zoltán mondja, hanem azt állítjuk, hogy sem az életrajzi dokumentumok, sem a költő ilyen vagy olyan körülmények között elhangzott „önkommentárjai”, önmagának (műveinek) magyarázatai, semmiféle kulcsként nem kezelhetők. Egyszerűen háttérrel vagy keretet alkotnak. Természetesen a háttérnek és a keretnek fontos szerepe van. A festmény nem téphető ki a veszélye veszélye nélkül a számára leginkább megfelelő ikeretből, de a keretről nem mondható el, hogy nélküle a festmény megfejthetetlen, értelmetlen, vagy — ami ezzel egyet jelent — értéktelen lenne. Vagyis, az életrajz valóban *segédtudománya* az irodalomtudománynak.

Ezért nem mondható, hogy az irodalomnak, vagy éppen az irodalomtörténetnek, úgynevezett „műközpontú” vizsgálata szükös életrajzi kutatás nélkül. A műközpontú módszernek mások a buktatói, viszont megvan az az előnye, hogy a műalkotást valóságosnak, létezőnek tekinti akkor is, ha nem beszél a mű külsődleges mozzanatairól.

S végül még egy megjegyzés. Miért tekintem én is, mint Dér Zoltán, Szabó Lőrinc *Napló, levelek, cikkek* című gyűjteményét vagy — az általánosítás lehetősége miatt tegyük még hozzá — Füst Milán *Tények és tanúk* című naplóját is kivételesen fontos kiadványnak. Nem azért, mintha Szabó Lőrinc és Füst Milán könyveinek megjelenése előtt e költők munkái (versei) kevésbé lettek volna érthetők és vizsgálhatók, mint e könyvek után, ha-

nem egyszerűen azért, mert ezekkel az új könyvekkel mind Szabó Lőrinc, mind pedig Füst Milán életműve gazdagodott, róluk való ismereteink elmélyültek és kiszélesedtek. De csak annyiban, amennyiben ezeknek a könyveknek az anyaga átlépte a művé válás küszöbét. Vagyis ezek a könyvek is, vagy ezen könyvek részletei is, azért valóságosak és léteznek, amiért a versek és regények valóságosak és léteznek. És ahogyan egy költő életművében a versek között kapcsolatokat, összefüggéseket tárhatunk fel, s az egyes versek megértése végett ezeket fel is kell tárunk, éppúgy ismerhetők fel a kapcsolatok Szabó Lőrinc költészetében és a szóban forgó könyv életrajzi dokumentum-anyag között, azzal a különbséggel, hogy míg a versek kö-

zött a kapcsolat a megfelelés szintjén ismerhető fel, addig a dokumentumok és a művek között a meg nem felelés, az inkongruencia szintjén. A működőpontú kritikai vagy irodalomtörténeti módszer inkább az előbbi összefüggésekre figyel és csak a hasznos félreértés számbavételével és szem előtt tartásával az utóbbira. A működőpontúság is rászorult a bírálatra, hiszen gyakoriak a nevében elkövetett kritikai vagy irodalomtörténeti hamisítások és félrebeszélések, de aligha bírálható az életrajz vagy az életrajzi dokumentumok nevében, ha ezeket jelentőségüknek és szerepüknek megértése után soroljuk az irodalmi bizonyító érvek közé.

B. J.